

ZIARE ȘI REVISTE FONDATE PESTE HOTARE DE CETĂȚENII MOLDOVENI EMIGRAȚI: PARTICULARITĂȚI ȘI EVOLUȚIE

Ecaterina DELEU,
lector universitar,
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. The newspapers and magazines published abroad, founded by emigrated Moldovan citizens, bring added value to the national press as a source of information and documentation on the realities of the host countries, as well as on the situation of emigrated persons. This media phenomenon represents another aspect of the socio-cultural process that is currently happening abroad, with different characteristics at different stages in the process of integration of Moldovan emigrated citizens.

The purpose of our research is to analyze the stages of the evolution of magazines published abroad by emigrated Moldovan citizens, their role in the context of the development of the Romanian language press abroad, their specificity and typology, the ways of reflecting the situation of migrants, in an attempt to become a bridge between the communities formed in the host country and the country of origin, a gateway to the community of emigrated citizens.

Key words: media, newspapers, magazines, diaspora, moldovan migrants.

Apariția și evoluția ziarelor, a revistelor fondate de cetățenii moldoveni emigrați se înscriu în contextul sociocultural românesc existent în țările de migrație. Una dintre etape a fost reprezentată de publicarea unor buletine parohiale, în cadrul comunităților, până la crearea unor echipe de redacție pentru editarea unor ziare sau reviste. Scopul cercetării noastre este de a analiza apariția și evoluția unor ziare și reviste publicate în străinătate de cetățenii moldoveni emigrați, problematica abordată, specificul și tipologia lor, modalitățile de reflectare a situației migranților, în încercarea lor de a deveni o punte de legătură între comunitățile formate în țara-gază, și țara de origine, o portavoce a comunității cetățenilor emigrați. În cadrul cercetării, s-a ținut cont de criteriul cronologic (etapele evoluției), cel geografic (țara și localitatea de reședință), echipa/redacția (membrii-fondatori), limbile de circulație (sunt publicate doar texte în limba română sau și în alte limbi), tematica abordată, periodicitatea aparițiilor editoriale.

Pe lângă tradiția publicării buletinelor parohiale, în cazul unor comunități – de exemplu, în Canada – s-a creat tradiția publicării unor broșuri (cum le numesc autorii) disponibile on-line, cu o anumită periodicitate (au apărut trei ediții până în prezent: 2015-2016, 2016-2017 și 2017-2018) [11]. Scopul este de a publica informații utile și de interes pentru comunitate, din Republica Moldova și din țara de reședință și de a

promova istorii de integrare remarcabile, evenimente culturale, activități instructive cu copiii etc.

Trebuie să remarcăm interesul sporit și constant al presei din Republica Moldova față de ceea ce se întâmplă în diasporă. „Problema migrației nu este doar subiect de știre, dar devine aproape un gen de presă”, scrie portalul „Mediacritica”, subliniind rolul presei autohtone de a construi punți între cei emigrați și populația din Republica Moldova [8]. Există însă și factori de risc - în special în campaniile electorale, subiectele legate de diasporă sunt exploatare de către partidele politice conform propriilor interese, încercând să obțină dividende și implicând diaspora în diferite jocuri politice. Vorbim aici despre o anumită iluzie a valorilor și de promovarea unor valori false, în țara de origine, dar și în țara-gază.

Un alt factor de risc este scăderea drastică a numărului celor care citesc presa scrisă în Republica Moldova. Potrivit unui studiu publicat recent, în Republica Moldova presa tipărită este citită într-o măsură mai mică decât în alte țări – doar 1 din 3 cetățeni moldoveni citesc cu regularitate ziarle tipărite și doar 1 din 10 – revistele autohtone [13].

Presa emigrației reprezintă una dintre temele abordate de către cercetătorii din spațiul românesc, inclusiv în cadrul Congresului Internațional de Istorie a Presei Românești. Evoluția publicațiilor românești în străinătate are o istorie îndelungată, complexă și foarte variată, cu scopuri și tematici diferite influențate, în mare parte, de contextul istoric. Marile evenimente istorice, transformările sociale și-au găsit reflectare în presa întemeiată de emigrați. Autorii „Dicționarului Presei Românești” prezintă date privind publicarea unor ziare și reviste de către tineri români emigrați după revoluția din 1848, inclusiv studenți – fie la Paris, Franța („România viitoare”, „Junimea română”, „Buciumul”, „Opiniunea”, „Republica română” etc.), fie la Bruxelles, Belgia („L'Étoile du Danube”), în Turcia („Conservatorul”) [6]. Unele publicații de peste hotare au apărut doar o scurtă perioadă (1918-1919), fiind susținute financiar de statul român, cu scopul de a promova idealurile naționale. În același dicționar regăsim câteva remarci despre apariția în anii 1918-1919 a unor publicații în spațiul rusesc – „Gazeta Transilvaniei și a Bucovinei” (Celiabinsk), „Vestitorul” (Irkutsk), „Neamul Românesc” (Irkutsk – Vladivostok) etc. La Moscova, a apărut în 1917 „Foaia țaranului”, la Sankt-Petersburg – „L'Entente”, iar la Kiev, Ucraina (ulterior la Paris, în Franța) – „România Mare”. În Europa apar două publicații: la Roma – „Neamul românesc”, în Germania – revista „Orizonturi noi” [6].

Catalogul Bibliotecii Municipale B.P.Hașdeu „Presa basarabeană de la începuturi până la 1957” [10] ne oferă informații despre numeroase publicații periodice basarabene apărute în România și în alte țări – Franța, Belgia, Germania, Rusia și Ucraina, fiind menționată diversitatea publicațiilor, dar și factorii de risc – faptul că se bazau pe „porniri entuziaste” ale autorilor și că nu beneficiau de sprijin din partea statului. În principiu, aceste lucruri sunt valabile și în prezent.

O etapă specifică în istoria presei românești din străinătate o constituie exilul românesc – cu numeroase titluri de ziare și reviste (cu impact vădit pe plan politic și socio-cultural), între care revista „Agora” (SUA), la care a colaborat scriitorul Paul Goma, disidentul român originar din satul Mana, Orhei, aflat în exil la Paris. La această revistă, dar și la mai multe aspecte legate de presa literară din exil s-a referit cercetătoarea Mihaela Albu [9], care vorbește despre exil, emigrație, diasporă, despre necesitatea unor emigrați de a continua activitatea jurnalistică și cea literară, despre păstrarea limbii și a identității naționale etc. O sursă utilă de documentare despre evoluția presei românești în străinătate, după cea de-a doua conflagrație mondială, este cartea lui Florin Manolescu, „Enciclopedia exilului românesc (1945-1989)” [2], precum și site-ul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și a Exilului Românesc [12] (unul dintre reprezentanții IICCR este dr. Liliana Corobca, scriitoare originară din satul Săseni, Călărași).

Începând cu anii 2000, lista publicațiilor românești din străinătate s-a diversificat, tema exilului fiind abandonată, prevalând tematici legate de emigrația masivă a cetățenilor români. La ora actuală mai multe surse oferă informații privind publicațiile de limbă română care activează în străinătate, în circa 15 țări ale lumii.

Una dintre primele reviste publicate la inițiativa cetățenilor moldoveni emigrați este „Pro-diaspora”, un proiect ambițios dedicat diasporei. La 1 decembrie 2009 a apărut primul număr al revistei, în cadrul proiectului „Migrants Diaspora Initiative for Media Enterprise (Migrants DIME)”. Proiectul a fost realizat, în parteneriat, de Asociația Presei Independente din Republica Moldova și 12 (ulterior numărul a crescut până la 22) asociații ale cetățenilor moldoveni stabiliți peste hotare (în Marea Britanie, Italia, Austria, Spania, Portugalia, Belgia, Franța). „Prima revistă despre și pentru migrații din Republica Moldova”, după cum au numit-o autorii, a apărut în perioada 2009-2011 într-un tiraj de 10 mii de exemplare, la tipografia „Bons Offices” din Chișinău și a fost repartizată gratuit în 15 țări europene [5]. Revista includea mai multe rubrici: remitențe, politică, istorie de succes, „rănilor” migrației, portret de sat, spirit civic, greutățile migrației, caritate etc. Echipa redacției, condusă inițial de redactorul-șef Dumitru Lazur (ulterior Dumitru Baciu) era formată din reporteri stabiliți în 5 țări: Diana Lungu (Republica Moldova), Olesea Tanașciuc (Portugalia), Victor Druță, Larisa Olărescu, Larisa Pojoga, Ludmila Cearcă (Italia), Marcel Macarie (Spania), Violeta Grițcan (Franța), Nadea Hornet (Cehia). La această revistă au colaborat scriitorii Eugenia Bulat și Iurie Bojonec (Veneția, Italia). Realizatorii revistei își propuneau inițial să tipărească și un ziar – Gazeta Pro-diaspora – inițiativă care a rămas la stadiul de proiect.

Primul număr al ziarului „Gazeta Basarabiei”, numit de autori și „ziarul migraților moldoveni”, a apărut în aprilie 2009. Publicația își propunea să abordeze câteva teme: viața comunității basarabene peste hotare, evenimente social-economice și politice din Republica Moldova și din țările-gazdă ale cetățenilor moldoveni, noutățile legislative privind migrația etc. Director este Olga Coptu, fosta șefă a

Biroului relații cu diaspora (candidat pentru Circumscripția 50 – Europa de Vest – din partea Partidului Democrat, la alegerile parlamentare din 24 februarie 2019), iar redactor-șef - Jana Reniță. Din echipa redacției fac parte cetățeni moldoveni stabiliți în mai multe țări: Dorin Dușciac (Franța), Olesea Tanașciuc (Portugalia), Aliona Purci (Italia), Svetlana Lisagor Vergis (Grecia). Ziarul este distribuit gratuit în peste 12 orașe din Italia și în capitalele celorlalte trei țări. Publicația este înregistrată la Ministerul Justiției din 2012 și este tipărită la tipografia „Universul” din Chișinău. De-a lungul celor 10 ani de activitate au fost reflectate mai multe istorii ale migranților originari din Republica Moldova, evenimente organizate în diasporă, participări la alegerile din țara de origine sau cea de migrație, schimbări intervenite în cadrul legislativ, semnarea unor acorduri bilaterale care vizau cetățenii moldoveni. În august 2014, echipa de la „Gazeta Basarabiei” a organizat o conferință internațională cu genericul „Republica Moldova 2020. Contribuția diasporei la dezvoltarea țării de origine”. „Gazeta Basarabiei” este o publicație de limbă română, însă uneori au fost incluse texte și în limba italiană.

La un an de la fondarea Asociației de promovare socială Moldbrixia în orașul Brescia din Italia, în luna martie 2011 apare primul număr al revistei „Moldbrixia news”. Președinta a asociației și director al revistei este jurnalista Lilia Bicec, autoarea romanelor „Testamentul necitit” și „Bumerang”, publicate la Chișinău de editura „Cartier”. Romanele au fost traduse în italiană și publicate în Italia. Textele sunt publicate în revistă în limba română și în limba italiană, iar din echipa de redacție fac parte cetățeni moldoveni și italieni. Tirajul revistei este de 1500 de exemplare. Revista este disponibilă online: 16 numere de revistă, 1-11, apărute în perioada 2011-2017, în parte datorită sprijinului Organizației Internaționale pentru Migrație (OIM) [14]. În anul 2011, în primul an de publicare, au apărut 6 numere, în perioada 2012-2013 revista a apărut de două ori pe an, iar până în 2017 – o singură dată pe an. În editorialul din primul număr de revistă, intitulat „Integrarea nu e o himeră”, Lilia Bicec remarca necesitatea de a acoperi vidul informațional care afectează cetățenii emigrați, de a crea o rețea eficientă de informare pentru a ține la curent emigranții moldoveni cu schimbările legislative, noutățile de la reprezentanțele diplomatice, evenimentele culturale sau de alt gen organizate de comunitatea din Brescia.

Primul număr al revistei „Pro Diaspora Kids”, Portugalia, a apărut în anul 2011, datorită unui grant oferit de OIM. În perioada 2011-2013 revista a apărut o dată pe an, de Ziua Internațională a Copilului. În 2013, revista a beneficiat de sprijin financiar din partea Agenției Suedeze pentru Dezvoltare, ai cărei reprezentanți au apreciat revista ca fiind un proiect foarte interesant, susținând ideea de a distribui revista nu doar în Portugalia, dar și în alte țări europene. Inițiativa a fost susținută de reprezentanți ai asociațiilor din Franța, Italia, Irlanda și Marea Britanie. În 2014, revista a fost realizată cu suportul financiar al Consulului Onorific al Republicii Moldova în Portugalia. În 2015-2016, revista a apărut cu sprijinul BRD-OIM, cu o periodicitate de două ori pe an (vara, de Ziua Copiilor și iarna, de sărbători). Până în 2017 revista a fost editată ca

publicație în bază de voluntariat (și distribuită gratuit), fără să fie înregistrată oficial în Republica Moldova sau Portugalia [16]. În lipsa unor surse de finanțare, în 2017 Olesea Tanașciuc a decis să propună revistele în vânzare, pentru a putea edita următorul număr, prin urmare a fost obligată să înregistreze revista oficial, în Portugalia. Din tirajul total s-au vândut doar 25 la sută, insuficient pentru a acoperi costurile de tipografie. În vara anului 2018, de Ziua Copiilor, Olesea Tanașciuc a publicat alt număr de revistă, deja din bani proprii.

Revista „Pro Diaspora Kids” a fost numită de realizatorii ei „prima revistă pentru copiii moldoveni din Europa”. Echipa a colaborat cu „Centrul Media pentru Tineri” din Republica Moldova și Asociația „Moldbrixia” din Italia. Revista a apărut la Tipografia Centrală, în Republica Moldova (color, în condiții grafice excelente). Unul dintre numerele revistei (nr. 1 din 2016), dedicate Zilei Internaționale a Copilului, are un cuprins bogat, structurat în patru secțiuni, dedicate celor 4 țări de reședință a cetățenilor moldoveni. Mai multe subiecte sunt incluse la câteva capitole: drepturi și oportunități (alocația familială în Portugalia, Italia și Irlanda; date statistice privind migrații moldoveni din Portugalia, sistemul școlar francez și școlarizarea elevilor străini, sfatul specialistului (identitatea moldovenilor în străinătate), informații utile (parohii ortodoxe din Portugalia, Italia și Irlanda) etc. Una dintre știri se referă la un monument al scriitorului român Lucian Blaga, înălțat în orașul Estoril, Portugalia, și despre faptul că Lucian Blaga a fost timp de un an ambasador la Lisabona. În editorialul său, președinta Asociației Mediatică „Pro-Diaspora”, Olesea Tanașciuc, notează: „Tindem să fim o punte de legătură între diasporă, țara natală și statul-gazdă, să întărim comunicarea în limba maternă cu cei ce fac parte dintr-o națiune cu noi, să informăm despre lucrurile utile și interesante ce țin de copii, activități, legislație, oportunități etc. Să promovăm tradițiile, să ne bucurăm de drepturile fundamentale ce țin de păstrarea identității naționale – folosirea limbii materne, accesul la serviciul religios în limba română, accesul la informație, participarea la viața socială, economică, să fim solidari și să avem spiritul comunitar dezvoltat. Să ne străduim să citim cât mai mult, să nu ajungem să vorbim într-o limbă împeștrită, gășind cu greu cuvintele în limba română” [16].

Primul număr al revistei pentru copii „Pici Voinici” („Enfants Braves”), Canada, a apărut la 14 februarie 2016, de ziua nașterii poetului Grigore Vieru [7]. Redactor-șef este poeta Liuba Sârbu (Canada), iar redactor – scriitorul Doru Ciocanu (Canada). Artistul plastic Lică Sainciuc (Republica Moldova) este autorul desenelor publicate în revistă. După cum susține Liuba Sârbu, autorii sunt diferiți în majoritatea numerelor de revistă. „O colaborare dintre poeții și prozatorii care scriu pentru copii – din România, Republica Moldova și din diasporă – reprezentând creații ale autorilor contemporani, dar și ale celor care au scris o filă aparte în istoria literaturii pentru copii”, susține Liuba Sârbu. Dintre scriitorii basarabeni, în paginile revistei au fost publicate lucrări ale lui Grigore Vieru, Vasile Romanciuc, Constantin Dragomir, Nicolae Dabija, Claudia Partole, Titus Știrbu, Aurel Ciocanu etc. Dintre scriitorii din România, au fost

inserate lucrări semnate de Nichita Stănescu, Adrian Păunescu, Ana Blandiana, Petre Crăciun, Licuța Pântia ș.a. Dintre clasici, au fost incluse în revistă creații de Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, George Topârceanu, George Coșbuc ș.a. Până în prezent, au fost publicate creații ale unor autori din diasporă: Liuba Sârbu și Lilian Curevici (Republica Moldova), Melania Rusu Caragioiu și Eva Halus (România). Publicația are mai multe rubrici: prisma cu povești, livada poezilor, din moși strămoși, poezii din folclorul copiilor, ghicitori, curiozități etc. Revista apare o dată la fiecare două luni, dar pentru moment, publicarea a fost stopată din motive financiare, deoarece numărul de abonați nu acoperă cheltuielile de editare.

Presa emigrației are tangențe și cu literatura emigrației, la fel precum, în cazul cetățenilor moldoveni emigrați activitatea jurnalistică are tangențe și cu cea literară [1]. Un exemplu elocvent în acest sens este revista „Mămăliga de Varșovia”, Polonia, realizată de o echipă coordonată de scriitorul Teodor Ajder. Primul număr al revistei „Mămăliga de Varșovia” sau „Revistă bejenară bianuală în limbile română, polonă și engleză”, după cum o numesc autorii, cuprinde în 261 de pagini articole realizate în perioada noiembrie 2014 - iunie 2015, în parte publicate pe blogul revistei [3]. Cel de-al doilea număr al revistei „Mămăliga de Varșovia” – „Amară” – apare în 2016 și are 318 pagini [4]. La începutul anului 2018 a apărut al treilea număr al revistei. În iunie 2018 a expirat termenul pentru predarea materialelor pentru următorul număr. Primele două numere de revistă au fost lansate în Polonia, dar și la Chișinău, la Cenaclul Republica, la Biblioteca Națională. Din echipa de redacție fac parte Teodor Ajder, Claudia Ciobanu, Olga Corochii, Mihai I. Tartă, dar au mai colaborat, la primul număr, autori din câteva țări: Ghenadie Stanca, Rui Ișihara, Ghenadie Popescu, Ramin Mazur, Cristina Burlacu, Vitalie Vovc, Vitalie Sprânceană, Aliona Bereghici, Aju Tutu, Julian Ajder, Mădălina Voicu, Aurelia Zavtoni (peste 20 de persoane) etc. O revistă inedită, care debutează cu o legendă/îndrumar despre specificul aranjării/conținutului textelor, fiecare cu un simbol grafic aparte, urmat de Cuprins, cu caractere grafice specifice, numit de autori „Mămăliga 2.0”, „Candara”. Cele peste 80 de subiecte propuse în primul număr se referă la un spectru foarte larg de probleme legate de situația celor emigrați: de la inițiativa fondării unei reviste („ca experiment”), la activism civic și participarea la vot (în țara-gază și în cea de origine), interviuri (cu scriitorul Vasile Ernu, cu fotografii Ramin Mazur, ilustratoarea Aliona Bereghici ș.a.), discriminare, polemici (Teodor Ajder, Varșovia – Vitalie Vovc, Paris), Clubul de carte în limba română din Varșovia etc.

Cel de-al doilea număr propune o structură sintetizată în câteva secțiuni: migrație, agora, istorie, proză, cronici și rețete, cu un accent deosebit pe câteva aspecte legate de problematica migrației: numele nou-născuților în țara de migrație ca motiv de discriminare, a te simți străin în țara-gază, refugiați în Polonia și în Germania, odiseea înstrăinării, imigrantul ca și copil (dificultățile legate de necunoașterea limbii țării-gază), imigranții între statistici și artă, despre criptorasism pe rețelele sociale și umilitoarea teamă față de străini, interviuri, proză scurtă etc.

În perioada 2016-2018 a apărut, la Chișinău, revista „Moldova de Oriunde” sau Revista Diasporei (editor Urma Ta) – o publicație a BRD, realizată cu sprijinul Agenției Elvețiene pentru Dezvoltare, care a completat eforturile jurnaliștilor de a informa publicul din Republica Moldova despre comunitățile și asociațiile cetățenilor moldoveni din străinătate [15].

Concluzii

Eforturile presei din Republica Moldova de a stabili un dialog deschis și constant cu reprezentanții comunităților cetățenilor moldoveni peste hotare, pentru a avea acces la informații și a reflecta situația lor, au devenit tot mai frecvente. În același timp, de mai mulți ani, presa fondată peste hotare de cetățenii moldoveni încerca să creeze punți de legătură între țara de origine și țara-gazdă, prezentând schimbările legislative care aveau loc și care îi interesau pe migranții originari din Republica Moldova, informații utile în diferite domenii (obținerea actelor de ședere sau călătoria în țara de baștină), reflectarea evenimentelor (politice, sociale, economice sau culturale) organizate de comunitățile de migranți, activism civic, participare la alegeri, istorii de viață etc. Aceste eforturi au culminat în 2016, în special, când s-a creat o convergență de interese dintre presa din Republica Moldova și comunitățile cetățenilor stabiliți peste hotare. Un rol important în aceste evoluții îl are dezvoltarea tehnologiilor de comunicare - în prezent comunicarea este mult mai rapidă și mai puțin costisitoare decât în anii 2000.

Presa apărută peste hotare, fondată de cetățenii moldoveni emigrați, aduce o valoare în plus presei naționale, ca sursă de informare și de documentare privind realitățile din țările de reședință, situația politică, socio-economică, culturală și situația celor emigrați.

Ziarele și revistele create de cetățenii moldoveni în străinătate se înscriu în contextul procesului de evoluție a presei românești peste hotare. Acesta nu este însă un fenomen izolat, rupt de realitățile presei naționale. Dincolo de specificul fiecăruia în parte, au de înfruntat dificultăți comune: asigurarea financiară a activității editoriale, lipsă de abonamente, interes scăzut pentru procurarea edițiilor print sau în format electronic, lipsa sprijinului din partea statului. Încercările de a edita aceste ziare și reviste, peste hotare, vine dintr-un imbold firesc de a informa publicul-țintă, de a comunica și dincolo de limitele comunităților stabilite într-un oraș sau o țară de migrație - reprezintă dorința de a depăși frontierele și de a comunica cu cei stabiliți în alte orașe, țări.

Referințe bibliografice:

1. Deleu E. Autorii migranți: cazul Republicii Moldova. În: Deleu E. Generații secunde de migrație: cazul Republicii Moldova. ICJP, Chișinău, pp. 263-288.
2. Manolescu F. Enciclopedia exilului românesc (1945-1989). București: Editura Compania, 2010.

3. Mămăliga de Varșovia. Revistă bejenară bianuală în limbile română, polonă și engleză. Nr.1, 2016.
4. Mămăliga de Varșovia. Revistă bejenară bianuală în limbile română, polonă și engleză. Nr.2, 2016.
5. Pro-diaspora. Prima revistă despre și pentru migranții din Republica Moldova. Nr. 1-11, Chișinău, 2009-2011.
6. Răduică G., Răduică N. Dicționarul presei românești (1731-1918). București: Editura Științifică, 1995. 558 p.
7. Revista Pici Voinici/Enfants Braves, nr. 1-2, 2018.
8. ABC-ul presei: Vocea diasporei în spațiul mediatic din Republica Moldova. http://mediacritica.md/ro/vocea-diasporei-spatiul-mediatic-din-republica-moldova/?fbclid=IwAR1O5QXUgmb6o4uVb0vvrDIMsVbpZp2xsKCf__IMSeH2ivqeb1ZiSmG_p8#prettyPhoto (vizitat 10.02.2019).
9. Albu M. Scriitorii români din exil: Mesagerii noștri în Europa, pp. 413-419. <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V392/pdf> (vizitat 11.01.2019).
Albu M. Prezențe spirituale românești în spațiul american. Recuperări necesare. În: *Philologica Jassyensia*, Institutul de Filologie Română „Al. Philippide”, an. II, nr. 2, 2006, pp. 147-157. <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A788/pdf> (vizitat 12.01.2019).
10. Catalogul Bibliotecii Municipale B.P.Hasdeu. *Presa basarabeană de la începuturi până la 1957*. (alc. Șcelcikova M.). https://issuu.com/bibliotecahasdeu/docs/presa_basarabeana (vizitat 02.02.2019).
11. CMQ - ACR. Broșura. <http://www.moldovaquebec.ca/> (vizitat 03.02.2019).
12. Cronologia exilului românesc. <https://www.iicr.ro/cronologia-exilului-romanesc/> (vizitat 05.01.2019).
13. Infografic: Cine citește presă scrisă în Moldova? Magenta Consulting, Chișinău, 10 februarie 2019. https://consulting.md/rom/statistici-si-publicatii/infografic-cine-citeste-presa-scrisa-in%20moldova?utm_source=facebook&utm_medium=paidsocial&utm_campaign=magenta+Articol&fbclid=IwAR3q2oxzJGcTE6SkeE65o0iHlnTcTk-9iOje69HEFR2ZO5LnyI0Z9HwPE5NY (vizitat 12.02.2019).
14. Moldbrixia news, nr. 1-16 (2011-2017). <http://www.moldbrixia.eu/rivista.html> (vizitat 12.02.2019).
15. Moldova de oriunde. Revista Diasporei, 2018, ediția nr. 5. https://issuu.com/urmata/docs/revista_moldova_de_oriunde_nr._5_-_ (vizitat 12.02.2019).
16. Pro Diaspora Kids, prima revistă pentru copiii din Europa. https://issuu.com/diasporakids?fbclid=IwAR1E_VcdiZyQya0YtEe7jv1ATrvkqWt-ytx2QBCJJSY-o80NSHLBly3wD3A (vizitat 12.02.2019).